

УДК 347.4
DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2-1.9>

М. Лещинська-Вьонцек

адвокат
Адвокатського бюро
«Лещинська-Вьонцек Магдалена»

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «РЕСТИТУЦІЯ» ТА «ВІНДИКАЦІЯ»

Статтю присвячено дослідженню актуального питання співвідношення понять реституція та віндикація. Оскільки ці категорії за своєю правовою конструкцією мають схожі механізми застосування, то на практиці часто виникають плутанина під час їх застосування. Під час дослідження встановлено, що і реституція, і віндикація є самостійними цивільно-правовими категоріями з властивими їм способами застосування.

Акцентовано увагу на тому, що в Україні відсутня належна нормативно-правова база для введення механізмів розглядуваних категорій у широке застосування. Обмежуючись нормами Цивільного кодексу України та судовими роз'ясненнями подекуди виникають ситуації помилкового застосування цих категорій.

Доведено, що в українській цивілістиці, нормативних джерелах та судовій практиці реституцію традиційно майже вичерпно пояснюють через таке поняття як правові чи майнові наслідки недійсності правочину, тобто опосередковано через поняття умови чинності правочину. Водночас віндикацію розглядають як вимогу власника про витребування речі з чужого незаконного володіння без будь-якого виду відшкодування і повернення чого-небудь.

Наголошено, що перш ніж обрати спосіб захисту відновлення порушеного права власності необхідно здійснити детальний аналіз обставин справи, а саме: встановити які правочини були укладені та що призвело до зміни власника (власників) речі.

Аргументовано, що пред'явлення одночасно вимог про витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикація) та про визнання недійсним правочину із застосуванням реституції є неправильним, бо такі вимоги є взаємовиключними, і, відповідно, рішення, яким вони будуть задоволені призведе до конфлікту інтересів й неможливості одночасного їх виконання, оскільки виконання однієї вимоги виключає можливість виконання іншої.

Ключові слова: реституція, віндикація, правочин, нікчемний, оспорюваний, недійсність.

Постановка проблеми. У статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, ратифікованого Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», зазначено, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [1].

Нормами цивільного законодавства України передбачені основні засади захи-

сту права власності. Наприклад, ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначає способи захисту порушених цивільних прав та інтересів, до яких відносить: визнання права, визнання правочину недійсним, відновлення становища, яке було до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди тощо. Реституція та віндикація, у вузькому розумінні, є способами захисту права, а саме відновлення його становища, яке було до порушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання правової природи реституції та віндикації, їх місця у системі цивільно-правових категорій приділялась чимала кількість наукових праць як вітчизняних, так й іноземних

дослідників, серед яких: В. Ансон, М.І. Брагинський, Е. Дженкс, В.Я. Карабань, Х. Кетс, А.В. Климович, В.В. Кривенко, О.В. Макарова, Ю.Г. Матвеев, В.Г. Ротань, Р. Саватьє, В.І. Семчик, В.Р. Солом'яний, А.П. Сергеев, Д.О. Тузов, К.І. Скловський, Ю.К. Толстой, Д.О. Тузов, Е.А. Флейшиц, К. Цвайгерт, Я. Шапп, А.Г. Ярема та інші. Однак, не дивлячись на такий інтерес науковців до розглядуваного питання, на жаль, досі не випрацьовано єдиного погляду на співвідношення інститутів реституції та віндикації, що викликає значну кількість суперечливих моментів саме під час практичного застосування досліджуваних способів захисту права.

Метою статті є співвідношення реституції та віндикації як самостійних цивільно-правових категорій з властивими їм способами застосування. Основне завдання статті – виявити характерні ознаки та особливості вказаних категорій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реституція та віндикація є цивільно-правовими способами захисту порушених майнових прав особи. Утім на практиці виникає чимало питань під час обрання правильного способу захисту. Тому вирішення цього завдання на етапі формування стратегії захисту є важливим, адже сприятиме мінімізації витрат часу та фінансових ресурсів.

Цікавий погляд з точки зору співвідношення цих двох категорій висловив М.А. Іваненко, який зазначив, що реституція (а точніше її різновид – реституція володіння) співвідноситься з віндикацією як приватне і загальне, адже обидва способи захисту є нічим іншим, як синонімічними назвами однієї вимоги – позову про витребування майна із чужого незаконного володіння [2].

Етимологічно поняття реституція походить від латинського *restitutio* (відновлення). Сутність його полягає у тому, що у випадку порушення майнових прав особа може звернутися до компетентних органів для їх поновлення, тобто приведення до стану, що був на момент вчинення дії, якою заподіяно шкоди. Аналізуючи чинне законодавство та розмежовуючи такі поняття як реституція, віндикація, кондикція та відшкодування шкоди, Я.М. Рома-

нюк й Л.О. Майстренко звернули увагу на те, що реституція є спеціальним способом захисту права власності, який може застосовуватися під час порушення зобов'язань та у випадку, коли предмет недійсного правочину станом на час розв'язання відповідного питання перебуває в тієї сторони недійсного правочину, якій він і був переданий [3, с. 29].

Крім того, дослідники зазначають, що реституція як спосіб захисту порушеного права власності на індивідуально визначену річ обирається, якщо: 1) потерпілий пред'являє вимогу про визнання недійсним правочину учасником якого він був і домагається повернення у його власність тієї речі, яку він передав іншій стороні (набувачу) за цим правочином; 2) річ перебуває у володінні тієї сторони правочину (набувача), якій і була передана; 3) річ зберіглася в натурі [3, с. 29].

З урахуванням положень п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України результатом реституції можна визнати такий спосіб захисту цивільних прав та інтересів, який полягає у відновленні становища, що було до порушення. Порушенням права в такому випадку визнається вчинення правочину, за наявності дефекту, станом на момент його вчинення, який за законом може бути підставою недійсності правочину, а реституція виступає наслідком факту визнання правочину недійсним або констатації недійсності правочину (в разі нікчемності правочину) і заходом, спрямованим на приведення майнового стану сторін недійсного правочину до початкового стану, тобто такого, який вони мали до вчинення правочину.

Зі свого боку поняття віндикації теж має латинське коріння та походить від терміну *vindico* – захищаю, заявляю претензію, вимагаю. Як і за часів римського права, так і сьогодні віндикація полягає у тому, що власник речі міг пред'явити вимогу (позов) про витребування речі з чужого незаконного володіння. Тобто сутність такого позову полягає у тому, що не володіючий власник ставить вимогу про повернення майна до володіючого не власника.

Як зазначає А.В. Ткаченко, до сьогодні в Україні термін «віндикація» використовується лише у значенні «витребування»

і знаходить своє відображення у ст. 388 ЦК України [4].

На відміну від норм ч. 1 ст. 216 ЦК норми гл. 29 ЦК України є спеціальними. У них закріплено основні способи захисту права власності, що можуть застосовуватися власником майна, зокрема з метою повернення майна в натурі, переданого за недійсним правочином (наприклад, віндикація).

Для віндикації характерними є наявність певних умов: 1) предметом віндикації можуть бути лише індивідуально визначені речі; 2) така вимога може бути пред'явлена щодо речі, власником якої є особа, яка пред'являє таку вимогу, і ця річ перебуває у чужому незаконному володінні; 3) власник може вимагати повернення свого майна за цим позовом лише у тому разі, якщо інша особа володіє його майном незаконно.

За своєю суттю і реституція, і віндикація є цивільно-правовими інститутами, реалізація яких спрямована на відновлення порушеного права. Проте, для того, щоб з впевненістю розмежувати ці два інститути необхідно проаналізувати характерні риси та особливості обох категорій у їх співвідношенні.

По-перше, реституція та віндикація відрізняються суб'єктним складом правовідносин. Так, якщо віндикація не обмежена колом суб'єктів, які можуть її здійснити, тобто витребувати свою річ може власник або інша особа, яка правомірно володіє нею, то правовідносини, що виникають щодо реституції суттєво обмежені колом їх учасників. Стаття 216 ЦК України визначає, що такими суб'єктами можуть бути будь-які зацікавлені особи, до них ми можемо віднести як учасників правочину, так і третіх осіб, а також суд, який може застосувати реституцію з власної ініціативи. Аналогічну позицію займає і судова практика. Наприклад, у п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06 листопада 2009 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» зазначено, що за змістом статті 216 ЦК України та з огляду на загальні засади цивільного законодавства суд може застосувати з власної ініціативи реституцію як наслідок недійсності оспорюваного правочину [5].

Водночас відповідно до закріпленого у ст. 387 ЦК України загального правила власник має право витребувати майно із чужого незаконного володіння. Витребування майна шляхом віндикації застосовується до відносин речово-правового характеру, зокрема, якщо між власником і володільцем майна немає договірних відносин і майно перебуває у володільця не на підставі укладеного з власником договору. У цьому разі майно може бути витребувано від особи, яка не є стороною недійсного правочину, зокрема від добросовісного набувача, шляхом подання віндикаційного позову, з підстав, передбачених ч. 1 ст. 388 ЦК України.

Другою відмінністю, яка відрізняє ці дві категорії, є перехід права власності на майно. Тобто, якщо за віндикації з вимогою про повернення майна звертається неволодіючий власник до володіючого не власника, то за реституції у набувача не виникає і не може виникнути право власності (іншого титульного права володіння).

Закон містить правило, відповідно до якого річ може бути витребувана в особи, яка без відповідних правових підстав володіє нею (незаконного володільця) у всіх випадках (ст. 387 ЦК України). Такий висновок міститься також і в Рішенні Октябрського районного суду м. Полтави від 4 березня 2019 р. Так, судом зазначено, що у п. 10 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» вказано, що відповідно до ч. 5 ст. 12 ЦК України добросовісність набувача презюмується. Якщо судом буде встановлено, що набувач знав чи міг знати про наявність перешкод до вчинення правочину, в тому числі й те, що продавець не мав права відчужувати майно, це може свідчити про недобросовісність набувача і є підставою для задоволення позову про витребування у нього майна [6].

Щодо добросовісного набувача закон встановив випадки лише за наявності яких річ може бути витребувана: майно було загублено власником або особою, якій він передав майно у володіння; майно було викрадено у власника або особи, якій він

передав майно у володіння; майно вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом (ст. 388 ЦК України). Тобто право власника на витребування майна від добросовісного набувача на підставі ч. 1 ст. 388 ЦК України залежить від того, в який спосіб майно вибуло з його володіння. Ця норма передбачає вичерпне коло підстав, коли за власником зберігається право на витребування свого майна від добросовісного набувача.

Саме тому віндикація застосовується у тих випадках, коли майно перейшло до особи набувача і вона вважає себе власником такого майна, а право власності попереднього власника зберіглося, оскільки була відсутня відповідна правова підстава для переходу такого права.

На відміну від віндикації реституція застосовується у тих випадках, коли у набувача не виникає і не може виникнути права власності (іншого титульного права володіння) на річ, бо перехід права на таку річ відбувся на підставі недійсного правочину, тобто правочину який не створює жодних правових наслідків.

Зв'язок віндикації, чи Публіціанського позову, і реституції не є простим, оскільки реституція – це інститут зобов'язального права, а віндикація – речового [7, с. 232]. Як зазначає В.Р. Солом'яний, це свідчить про те, що в теорії цивільного права коло суб'єктів реституції та віндикації є різним: реституція обмежується кредитором і боржником, а за віндикації йдеться про будь-яку особу, яка незаконно володіє річчю в момент пред'явлення вимоги про її повернення, тобто про третю особу [8, с. 93]. Однак на практиці це коло часто збігається, оскільки за початкової неможливості зобов'язання, якщо воно потребує реституції, коло також не обмежене кредитором та боржником. Наприклад, під час розірвання договору статус кредитора і боржника зникає.

Висновки та пропозиції. Отже, сьогодні під час визнання правочинів недійсними досі зберігається конкуренція між такими цивільно-правовими категоріями як реституція та віндикація.

Не дивлячись на те, що є велика кількість думок щодо співвідношення вказа-

них понять не лише у доктрині права, а й у правозастосовній практиці, дотепер й досі не випрацьовано єдиної моделі застосування цих інститутів.

Викладений матеріал дає можливість дійти висновку, що у випадку, коли майно передане власником за правочином, який є нікчемним або оспорюваним, то позов про визнання правочину недійсним та (або) про застосування наслідків недійсності правочину має пред'являтися тоді, коли майно залишається у набувача (реституція). В іншому випадку, коли майно перейшло до набувача на відповідній правовій підставі й останній вважає себе власником такого майна – застосовується віндикація.

У зв'язку з цим можна констатувати, що питання реституції та віндикації поки ще не знайшли свого однозначного вирішення не лише на практичному, але й на теоретичному рівні, що і зумовлює необхідність подальших досліджень з метою напрацювання єдиної виваженої концепції.

Список використаної літератури:

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>.
2. Іваненко М.А. Співвідношення правових інститутів реституції та віндикації у цивільному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 1-6. Том 2. С. 20–23.
3. Романюк Я.М., Майстренко Л.О. Реституція, віндикація, кондикція, відшкодування шкоди : окремі аспекти співвідношення та розмежування. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 10 (170). С. 22–31.
4. Ткаченко А.В. Що таке віндикація та «з чим її їдять». Протокол. URL: https://protocol.ua/ua/shcho_take_vindikatsiya_ta_z_chim_ii_idyat/.
5. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.
6. Рішення Ожтбрського районного суду м. Полтави від 4 березня 2019 р.

- справа № 554/904/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80445444>.
7. Тузов Д.О. Реституция и реституционные правоотношения в гражданском праве России. *Цивилистические исследования*. Вып. 1-й. М.: Статут, 2004. С. 213–245.
8. Солом'яний В.Р. Поняття та види реституції. *Наукові записки*. Том 103. Юридичні науки. С. 91–95.

Leshchynska-Vontsek M. Correlation between concepts «restitution» and «vindication»

The article is devoted to the study of the actual issue of correlation concepts restitution and vindication. Since these categories are similar in law to the mechanisms of application, in practice quite often there are cases of replacing one concept with another. During the research founded that both categories – restitution and vindication are independent civil-law categories, with their own methods of application.

It is paid attention to the fact that in Ukraine there is no proper legal framework for introducing the mechanisms of the categories under consideration into widespread use. Restricting the norms of the Civil Code of Ukraine and judicial clarifications sometimes create situations of misuse of these categories.

It is proved that in Ukrainian civilization, normative sources and judicial practice, restitution is traditionally almost exhaustively explained through such a concept as the legal or property consequences of the invalidity of the transaction, that is, indirectly through the notion of the terms of the validity of the transaction. At the same time, the designation considered as the owner's claim for demanding things from some illegal possession without any kind of compensation and returning something.

It is established that before choosing a way to protect the restoration of the infringed property, a detailed analysis of the circumstances of the case must be carried out, namely, which transactions were concluded and which led to the change of the owner (owners) of the thing.

It is argued that the simultaneous filing of claims for claiming property from another's illegitimate possession (vindication) and the invalidation of a restitution agreement is incorrect, since such requirements are mutually exclusive and, accordingly, the solution to which they will be pleased will lead to a conflict of interest and the impossibility of their simultaneous execution, since the execution of one requirement excludes the possibility of another.

Key words: *restitution, vindication, practice, void, disputed, invalid.*